

HOW THE PEOPLE LIVE: LIFE IN THE PASSIVE REGIONS

(Peasants Life in Southwestern Croatia, Bosnia, and Hercegovina; Yugoslavia in 1935.) by Rudolf Bičanić, Edited by Joel M. Halpern and Elinor Murray Despalatović, Research Report Number 21, Department of Anthropology, University of Massachusetts at Amherst, September 1981.

U seriji objavljenih izvještaja o istraživanjima iz oblasti antropologije, etnologije, arheologije, lingvistike, demografije, i paleontologije, koja obrađuju teme iz raznih dijelova svijeta, objavio je Odjel za antropologiju Sveučilišta u Massachusettsu i Amherstu, SAD, u rujnu 1981. god. studiju Rudolfa Bičanića »Kako živi narod, Život u pasivnim krajevima«, koja je u Zagrebu objavljena još 1936. g. U toj seriji objavljene su još tri knjige, koje izvještavaju o istraživanjima na tlu Jugoslavije, ili se bave problemima vezanim za Jugoslaviju: No 3, *Bibliography of English Language Sources on Yugoslavia*, 2nd edition, Compiled by Joel M. Halpern, 1969, VI + 134 pp.; No 16, *Ritual and Social Structure in a Macedonian Village*, by Joseph Obrebski, edited by Barbara Kerewsky Halpern and Joel M. Halpern, 1977, 41 pp.; No 17., *Selected Papers on a Serbian Village: Social Structure as Reflected by History, Demography and Oral Tradition*, edited by Barbara Kerewsky Halpern and Joel M. Halpern, 1977, XVI + 236 pp. Knjiga R. Bičanića je objavljena u prijevodu Stephena Clissolda iz 1941. godine, koji je za ovo izdanje kompletirao i sustavno revidirao Marijan Despalatović. Predgovor za američku čitalačku publiku napisala je Elinor Murray Despalatović, a pogovor Joel M. Halpern. Izdanje je posvećeno uspomeni na Rudolfa Bičanića. Naslovu zagrebačkog izdanja iz 1936. godine dodat je podnaslov: »Seljački život u Jugozapadnoj Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini; Jugoslavija 1935,« zbog bolje orijentacije američkih čitalaca. Iako je knjiga tiskana jednostavnom tehnikom, u mekanom uvezu, tekstu je priloženo 15 fotografija, koje je snimio sam R. Bičanić u krajevima u kojima je istraživao (izdavačima ih je ustupila Sonja Bičanić, supruga R. Bičanića), jedna karta Jugoslavije i jedna karta područja u kojima je R. Bičanić obavio svoja istraživanja.

Knjiga R. Bičanića je, kako je rečeno, prvi puta objavljena u Zagrebu 1936. Ona je, kako sam autor piše u predgovoru, »rezultat ispitivanja narodnog života, koje sam vršio u jesen 1935. u zapadnoj Bosni i Hercegovini i Dalmaciji«, tj. u trokutu između Banja Luke, Mostara i Splita, krajevima koji po prirodnim: geografskim, pedološkim i klimatskim uvjetima spadaju u najnepovoljnija područja za život ljudi u Jugoslaviji. Autor nije u predgovoru ni u tekstu knjige izričito objasnio metodologiju svoga istraživanja. Očito da je

on podatke o tome kako živi narod prikupljao u razgovorima sa samim seljacima, koji su živjeli u tim krajevima, a razgovore je vodio po unaprijed smišljenom planu. Te podatke je dopunjavao statističkim i nekim drugim podacima i komentirao ih, ali se nije upuštao u široka teorijska obrazlaganja (iako ima i takvih osvrta), nego je cjelokupnu pažnju i napor usmjerio na to da što vjernije prikaže prilike u kojima su živjeli ljudi u tim krajevima i pokrene akciju da se tim ljudima što hitnije pomogne.

Bićanić počinje prikazivanje životnih uvjeta ljudi u pasivnim krajevima odjeljkom pod karakterističnim naslovom: »Vode, dajte vode« jer u tim kraškim predjelima, posebno sušnih godina, kakve su bile 1934. i 1935., trebalo je po vodu putovati po šest sati tamo i šest sati natrag i još po dvanaest sati čekati na red, dok su zimi u tim krajevima nastajale poplave, tako da je voda pokrivala najplodniju zemlju. Bićanić dalje piše o posjedovnim odnosima, načinu obrađivanja zemlje, stočarstvu, odnosu poljoprivrednih i industrijskih cijena (prisutan je fenomen »škara cijena«, jer posljedice privredne krize još snažno djeluju u ovim krajevima), seljačkom odijelu, prodaji vina i vune, saobraćajnim prilikama, gradskim daćama, ulozi novca na selu, kreditima i seljačkom zaduživanju, zatim standardu života na selu (posebno o ishrani, navodeći da se u mnogim kućama redovito gladuje), o seoskom luksuzu, posebno u odijevanju (koji je posebno teško razumljiv zbog velikog siromaštva, koje je redovito u tim krajevima), o raspadanju kućnih zadruga, o dodatnim izvorima zarade za seljake izvan poljoprivrede (kod seoskih trgovaca ili kao poljoprivredni radnici u plodnim dijelovima Slavonije i Vojvodine, ili kao radnici-seljaci u drvnjoj, građevnoj i tekstilnoj industriji i sl.). Zaključno piše i o odnosu seljaka prema »gospodi« (za seljake ovih krajeva »gospodin« je i cestar, pisar, žandar, jer je »misečar«, tj. dobiva redovnu mjesečnu plaću, koja je često veća od prihoda cijele seljačke obitelji), kao i o odnosu »gospode«: trgovaca, pisara, advokata, liječnika, pa i fratara, prema seljacima, zbog čega ih seljaci zovu »carićima«.

Knjiga nije velika po obimu (126 str.), ali obiljem materijala, plastičnošću prikazivanja i dramatičnošću situacije koju prikazuje, privukla je pažnju velikog broja suvremenika i više komentara u tadašnjem tisku, s raznih ideoloških pozicija. Spomenimo neke: Z. Dugački u *Hrvatskoj reviji*, M. Durman u *Književniku*, J. Horvat u *Jutarnjem listu*, L. Vojnović u *Matici rada*, P. Baković u *Hrvatskom Radišu*. Većina onih koji su o tome pisali priznaju da je slika koju daje R. Bićanić realna, a više njih piše i da je već poznata, iako mnogi na nju zaboravljaju, ili ne žele o njoj voditi brigu. Neki ipak pokušavaju nešto ublažiti teške činjenice, pišući, npr., da je istina da tri četvrtine Hrvata nema svog kreveta, ali da to znači da svi ti spavaju na podu (kao većina stanovnika pasivnih krajeva, o kojim piše Bićanić, gdje i u bogatijoj kući postoji samo jedan krevet za starca ili bolesnika, a svi ostali spavaju na podu, najčešće svi skupa u jednoj prostoriji, po 10, 20 ili 30 članova jedne kućne zadruge), i upozoravaju da ti podaci već senzacionalistički odjekuju u francuskom i drugom inozemnom tisku, a kako piše Durman, nije stvar u tome da se činjenice prikrivaju i kleveće one koji o njima pišu, kako to čini klerikalna »Hrvatska straža«, nego da se radi na tome da se one mijenjaju na bolje. Također svi ne priznaju da je pored teških geografskih, pedoloških i klimatskih uvjeta te utjecaja privredne krize, glavni krivac za tako težak položaj u kome se nalazi seljaštvo ovih krajeva, izrabljivanje seoskih i malogradske trgovaca, kojima se pridružuju, umjesto da po-

mažu, općinske i gradske uprave sa bilježnicima i advokatima, te liječnici i poneki fratri (posljednji više doduše forsiranjem neracionalnih i skupih običaja, nego direktno). R. Bićanić konstatira da je u tim krajevima upravo tada bila u toku najintenzivnija zelenaška akumulacija kapitala, koju su sjeverni krajevi Hrvatske proživjeli prije 40—50 godina. On naglašava i suprotnosti koje su tada postojale između interesa grada i sela općenito, ukazujući na to da su mala trgovačka središta u tim krajevima koristila svoj monopolski položaj, namećući seljacima visoke gradske poreze. On citira jednog seljaka koji tu situaciju plastično opisuje riječima: »Bugojanska općina kao da nam je brat. Štogaod donesemo, bratski dijelimo. Pola utrška nama, pola općini.«

Ova knjiga R. Bićanića bila je prva u seriji, u kojoj su objavljeni rezultati istraživanja uvjeta života seljaštva u raznim krajevima Hrvatske, koja je imala zajednički naslov: »Kako živi narod«. Dopuna tim istraživanjima bila su i druga koja je obavljao R. Bićanić sam, kao i velika anketa »Gospodarske sloge«, čiji rezultati su objavljeni pod naslovom: »Najmužnije narodne potrebe«. E. M. Despalatović piše u predgovoru američkog izdanja knjige o toj aktivnosti R. Bićanića, upozoravajući američke čitaoce da je on djelovao i organizirao ta istraživanja kao član Hrvatske seljačke stranke, a da je Gospodarska sloga bila njena organizacija. Pored istraživačkog rada čiji rezultati su trebali biti osnova na kojoj je trebalo detaljno razraditi socijalni i gospodarski program Hrvatske seljačke stranke, ali na kojima se trebala zasnivati i praktična djelatnost na unapređivanju seljačkog gospodarstva i poljoprivrede, a zatim i cijele privrede Hrvatske, R. Bićanić se bavio i praktičnom djelatnošću u okviru »Gospodarske sloge«, a 1939., nakon Mačekovog ulaska u vladu, postaje član Ekonomskog koordinacionog komiteta Ministarstva vanjskih poslova, a 1940. direktor Direkcije za vanjsku trgovinu Jugoslavije. E. M. Despalatović je u predgovoru ukratko pisala i o političkoj i ideološkoj orijentaciji R. Bićanića, posebno o idejama Antuna Radića, jer je to bio kontekst u kome je R. Bićanić organizirao i objavio tadašnja svoja istraživanja.

Ona, kao i mnogi autori do sada, pišu o Antunu Radiću kao ideologu, a o Stjepanu Radiću kao praktičnom političaru, iako istraživanja pokazuju da su obojica stvarali ideologiju Hrvatske seljačke stranke. A. Radić se više bavio socijalnim i gospodarskim pitanjima sela i pisao, kako u pogovoru konstatira i J. M. Halpern, o narodu sa etnološkog i povijesnog stanovništva. S. Radić je više pisao o osnovnim pitanjima odnosa države, naroda i staleža (u smislu društvenog sloja) kao društvenih grupa, sa sociološkog i politološkog staništa, te komparirao razvoj raznih evropskih država i naroda, nastojeći iz tih komparacija, izvući zaključke za svoje političko djelovanje u Hrvatskoj.

Da bi prikazala uzroke nastanka seljačke stranke i stvaranja njene ideologije u Hrvatskoj, E. M. Despalatović je ukratko, ali informativno, prikazala društvene i političke prilike, kao i vrlo tešku gospodarsku situaciju u kojoj se nalazilo seljaštvo krajem XIX i početkom XX stoljeća. Tom situacijom bili su određeni i osnovni elementi ideologije seljačke stranke, koje E. M. Despalatović nabraja i ukratko objašnjava. Ti elementi su: 1. nastojanje da se ujedine svi Hrvati ili u Hrvatskoj nacionalnoj državi ili u autonomnoj narodnoj jedinici široke federacije; 2. uvođenje seljaštva kao najbrojnijeg dijela naroda u politički život; 3. zahtjevi za demokratskim uređenjem države, opće izborno pravo i građanske slobode. Uz prvi elemenat trebalo bi dodati i »Slavenstvo«, kako je to naznačeno i u programu Hrvatske pučke seljačke stranke (A. Radić, *Sabrana djela*, knj. VII, Dr. A. i S. Radić, *Seljački nauk*, Zagreb

1936., str. 18, 27—31, 56, 64, 106—112, 142, 160—170.) A. i S. Radić su smatrali da se Hrvati, u borbi za svoja nacionalna prava, trebaju oslanjati na druge slavenske narode, koristeći njihova iskustva (Česi, Poljaci), ali i tražeći njihovu podršku — posebno podršku najvećeg slavenskog naroda: Rusa — a isticali su i potrebu suradnje i međusobne povezanosti Južnih Slavena, posebno Srba i Hrvata. Oni su pisali da su svi Južni Slaveni, pa i svi Slaveni, jedan narod, ali su uvijek ipak isticali i potrebu poštovanja njihovih posebnosti. Zato su uvijek smatrali da se jedinstvo Južnih Slavena može ostvariti jedino uz osiguranje ravnopravnosti južnoslavenskih plemena ili naroda, tj. jedino ako ono bude pomoć i garancija za slobodan razvoj i afirmaciju svake od južnoslavenskih nacionalnosti.

Svakako je interesantno pitanje koje postavlja E. M. Despalatović o razlozima zbog kojih A. i S. Radić, iako je jasno da su bili potpuno svjesni teškog položaja seljaštva u Hrvatskoj (zbog toga su i počeli rad na organiziranju seljaštva), nisu detaljnije razradili socijalni i gospodarski program seljačke stranke. Ona na to pitanje ispravno odgovara da oni nisu imali specifično obrazovanje, a ni uzore za takve programe u drugim zemljama istočne Evrope. A. Radić je bio izvanredan promatrač, sposoban analitičar i sistematičar, koji je postavio mnoga pitanja o gospodarskim i socijalnim problemima seljaštva, ali njegovi odgovori na ta pitanja često su parcijalni i »zdravoumni«, jer zaista nije imao nikakvog ekonomskog obrazovanja. Stjepan Radić je pokušao nasuprot kapitalizmu i socijalizmu afirmirati treći sustav: seljačku demokraciju, ali ga nije uspio teorijski obrazložiti i praktično osmisliti. Najviše se bavio, kako je već rečeno, pitanjima ustavnog sustava i financija, s jedne strane, i odnosom naroda i države s druge. Položaj A. i S. Radića u tom pogledu treba promatrati i u svjetlu činjenice da nigdje u svijetu nije seljaštvo kao sloj ili klasa, uspjelo doći na vlast i održati se dulje vrijeme, što samo po sebi govori o realnosti takvog koncepta, iako su i A. i S. Radić i R. Bićanić svoju ideološku orijentaciju zasnivali na mnogim povijesno utemeljenim činjenicama i upravo zbog toga je seljački pokret u Hrvatskoj i mogao biti u dosta dugom periodu dominantna politička i društvena snaga. R. Bićanić je u Hrvatskoj seljačkoj stranci dobio zadatak da razradi osnovne smjernice socijalnog i gospodarskog programa, koji do tada nisu bili razrađeni. Početak njegovog javnog djelovanja i afirmacije kao ekonomista bilo je istraživanje, čiji rezultati su objavljeni u ovoj knjizi. Kako se on tada prvi put suočio sa zaista dramatičnim uvjetima života naših seljaka u pasivnim krajevima i E. M. Despalatović završava svoj predgovor konstatacijom, da je to »djelo mladog čovjeka koji je bio šokiran i razljućen onime što je vidio«. Sa suvremenog stanovišta, međutim, ova knjiga, zaključuje E. M. Despalatović, predstavlja prvu stepenicu prema sistematskom analiziranju prilika na selu u Hrvatskoj između dva svjetska rata. Kako je ta knjiga po svom karakteru deskriptivna i analitička s mnogo konkretnih i statističkih podataka, ona je prije svega interesantna i danas za ekonomiste i socijalne historičare, etnografe i antropologe, tim više što postavlja i osnovna pitanja o razvoju društva koja su još i danas otvorena. Time E. M. Despalatović naznačuje i odgovor na pitanje zašto je ova knjiga još uvijek interesantna za američku znanstvenu publiku, a i zašto bi ona i danas mogla biti interesantna našim suvremenim znanstvenicima.

Joel M. Halpern se u pogovoru obraća prije svega onima, koji se bave proučavanjem dinamike seljačkih društava u historijskom razvoju. Takva is-

traživanja seljačkih društava Istočne Evrope počela su u Engleskoj i Americi tek nakon II svj. rata, informira J. M. Halpern, ali ona se nastavljaju na bogatu tradiciju takvih istraživanja u Jugoslaviji, odn. Hrvatskoj.

Značenje Bićanićeve knjige je, po Halpernovoj ocjeni, u činjenici da ona osigurava direktnu informaciju o seoskom životu. Posebno je interesantna i zato jer ju je Bićanić napisao kao sudionik u događajima, a ne kao običan promatrač. No, ta činjenica ujedno nameće oprez u upotrebi njenih njenih rezultata. Posebna je vrijednost knjige i u tome što autor nastoji da promatra prilike u kojima živi seljaštvo »iznutra« iz perspektive samog seljaštva, pa tako uočava ne samo ekonomske prilike i ekonomsko ponašanje seljaka, nego i sustav vrijednosti tih seljaka i promjene u njemu.

Kako je Bićanić putovao krajevima u kojima je istraživao, ne samo kao istraživač, nego i kao član Hrvatske seljačke stranke, jedan od zadataka koji je postavio, po mišljenju J. M. Halperna, bio je i posredovanje u konfliktu između »gospode« i »naroda«. To su bile dvije osnovne grupacije na koje je, po teoriji Antuna Radića, bio podijeljen hrvatski narod, a tu podjelu je prihvaćao i R. Bićanić. Halpern, oslanjajući se na pisanje A. Radića u njegovom radu »Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«, zaključuje da se ta podjela zasniva prije svega na kriteriju razlika u kulturi. Činjenica je međutim, da A. Radić i u tom radu objavljenom u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* (Zagreb 1897, sv. II, str. 6—7, 8—9.) piše, da nije kultura sama po sebi ta, koja stvara ponor između »gospode« i »naroda«, nego je to strana kultura, koju su »gospoda« prihvatila, nekada od Grka, Židova i Rimljana, a kasnije i danas je prihvaćaju od zemalja Zapadne Evrope, uvjetovala da »gospoda« počnu prezirati »narod« i svoju narodnu kulturu, kao nešto niže i manje vrijedno (na što je »narod« uzvratilo mržnjom i nepovjerenjem prema »gospodi«), i smatrati da im vlast, koju su do tada vršili u ime naroda i po njegovoj volji, pripada kao viševrijednima. Dakle, nije više između »gospode« i »naroda« bila samo razlika u kulturi, nego i u vlasti koju su jedni imali, a drugi ne, kako to A. Radić piše i na drugim mjestima, zamjenjujući tada često termin »narod« sa terminom »puk«. U stvari, narod u etničkom smislu, po shvaćanjima A. Radića, čine i »gospoda« i »narod« u užem smislu, a seljaci (»narod« u užem smislu) su nosioci narodne kulture i zato »jezgra« naroda. »Narod« je »puk« kojim vladaju »gospoda«. Tako shvaća termin »narod« često i S. Radić, koji u tom smislu najčešće upotrebljava termin »puk«. No, za Antuna, kao i za Stjepana Radića, »narod« čine i svi oni slojevi koji žive od svoga »poštenoga« rada (nakon I svj. rata S. Radić govori i piše u tom smislu o »radnom narodu«), a to su seljaci, radnici, sitni trgovci i obrtnici, pa i »poštena« inteligencija, a »gospoda« su oni koji žive od tuđega rada, za koje »novac radi« (kapital u bankama npr. nosi često visoke kamate, a bez rada). A. i S. Radić zato od početka svoga djelovanja inzistiraju na trostrukom putu rješavanja nacionalnog pitanja, tj. kulturnom ujedinjenju »naroda« i »gospode«, na podjeli vlasti između »naroda« i »gospode« u demokratskoj državi i na rješavanju socijalnih problema: »ne zaboravimo taj program (nacionalni — dopuna B. B.) ispuniti željama i potrebama seljaka, obrtnika i radnika, jer ovaj naš novi nacionalizam mora biti jednako politički i socijalan.« (S. Radić, »Najjača stranka u Hrvatskoj«, Zagreb 1902, str. 43—44.) Braća Radići osnivaju seljačku stranku upravo zato da bi organizirali seljake da se sami bore za svoja socijalna, politička i ekonomska prava i da bi se organizirani i gospodarski ojačani mogli, kao najbrojniji dio

hrvatskoga naroda, koji je i nosilac nacionalne kulture boriti i za nacionalna prava hrvatskoga naroda. Da bi se mogio boriti za svoja i nacionalna prava seljaštvo se mora obrazovati i prihvaćati dostignuća znanosti i tehnike, bez obzira na to čiji su ih znanstvenici ostvarili, ali zbog toga ne trebaju druge narode, čija znanstvena dostignuća koriste, smatrati kao ljude i kao narode vrednijim od hrvatskog naroda. Svaki narod je stvarao ono i onoliko što mu je bilo potrebno i moguće u uvjetima u kojima je živio, pa »ako i narod ima svoju kulturu, treba ispitati, u čem se stoji, kakova je: treba joj, pa bila kakova mu drago, odrediti mjesto uz druge, a ne pod njima. Tako će se doći do uvjerenja, da svi narodi, koliko mogu prema prilikama, u kojima žive, rade na zajedničkom djelu ljudske prosvjete.« (A. Radić, SD I, str. 15—16.) (O shvaćanjima A. i S. Radića o odnosu »naroda« i »gospode« vidi opširnije u radu B. Boban, »Shvaćanja A. i S. Radića o mjestu i ulozi seljaštva u gospodarskom, društvenom i političkom životu«, *Radovi IHP*, br. 12, Zagreb 1979, str. 280—299; o shvaćanjima A. i S. Radića, o seljačkom pravu, seljačkoj politici, seljačkoj državi i seljačkoj demokraciji vidi u radu B. Boban, O osnovnim obilježjima »seljačke države« u ideologiji Antuna i Stjepana Radića«, *Radovi IHP*, br. 13, Zagreb 1980., str. 60—87.)

Kako je rečeno, narod u etničkom smislu po shvaćanjima A. i S. Radića čine i »gospoda« i »narod«, a da bi od njih nastao jedinstven narod »gospoda« se moraju vratiti narodnoj kulturi u njegovanju narodnih tradicija, načina života, shvaćanja i običajnog prava (to je »kultura srca«), a jedni i drugi zajedno trebaju tu »kulturu srca« povezati sa modernim dostignućima znanosti i tehnike (»kulturom uma«) (SD XVI, str. 16—17.). Zato pri shvaćanjima A. Radića, ne bi moralo nestati hrvatskog naroda, kad bi nestalo seljaštva, jer »narod« ne čine samo seljaci, iako su njegova »jezgra« i jer i drugi slojevi naroda, kao i »gospoda« trebaju njegovati narodnu »kulturu srca«.

Rudolf Bićanić, međutim, termin »gospoda« u ovoj knjizi najčešće upotrebljava u smislu koji mu daju seljaci, tj. »gospoda« su svi oni koji ne samo da žive bolje od seljaka, nego su u takvom položaju da seljak od njih zavisi, jer imaju neku moć nad njime, bilo da je seljak o njima ovisan ekonomski, kao od seoskih trgovaca ili malogradskih bankara, bilo da oni imaju vlast nad njim, kao općinski činovnici, bilo da imaju znanje koje skupo, pa i beskrupulozno naplaćuju, kao liječnici o kojima piše, ili da imaju duhovnu moć, kao fratri.

Jedna od najvrednijih osobina Bićanićeve knjige, po shvaćanju J. M. Halperna, je to što on, kao ekonomist, najveću pažnju u svojim istraživanjima pridaje činjenicama koje govore o gospodarskim prilikama, jer su studije s takvim podacima u antropologiji i etnologiji dosta rijetke. Ta osobina ove knjige, navodi Halperna da je komparira s rezultatima istraživanja Josepha Obreskog: »Promjene seljaštva Istočne Evrope«. U tom istraživanju, koje je obavljeno također u tridesetim godinama XX st., Obrebski je promatrao promjene u uvjetima života poljskih seljaka u Poleziji, ali više s kulturološkog stajališta. On piše o ponašanju seljaka-radnika, koji su radili u drugim krajevima zemlje ili inozemstvu, tamo sticali nova iskustva, igrali druge društvene uloge i zauzimali drukčije društvene položaje nego u svojoj seoskoj zajednici, ali kad su se vraćali kući, nisu nastojali ništa izmijeniti u svojoj zajednici, nego su opet prihvaćali svoju staru ulogu. Slično se, kako spominje Bićanić, ponašaju i seljaci-radnici u pasivnim krajevima Hrvatske.

Bićanić se, međutim, ne upušta u interpretaciju te pojave, a Obrebski objašnjava to njihovo ponašanje razlikom između kulture koju je seljak stekao u svojoj seoskoj zajednici i kulture krajeva u kojima je radio. On smatra da u poljskom društvu postoji osnovna podjela društva na »gornju klasu«, koja ima tanku prevlaku» »nacionalne civilizacije« i seljačku zajednicu, neuke i nepismene seljake. Halpern misli da takva podjela po kriteriju razlika u kulturi, koja je po njemu karakteristična i za podjelu A. Radića i R. Bićanića na »gospodu« i »narod«, zamućuje klasne razlike, ali misli da se može zaključiti, obzirom da se takav kriterij za društvenu diferencijaciju javlja kod više nezavisnih autora, koji pišu o predindustrijskim društvima Istočne Evrope, da je takav kriterij prisutan u stvarnosti industrijski nerazvijenih zemalja, iako u industrijski razvijenim zemljama veću ulogu u društvenoj diferencijaciji igraju ekonomski faktori. On konstatira da ipak postoji razlika između A. Radića i R. Bićanića na jednoj strani i J. Obrebskog na drugoj u predložanim načinima nadilaženja te diferencijacije. A. Radić i R. Bićanić smatraju da se »gospoda« moraju vratiti narodnoj kulturi, a J. Obrebski smatra da se ta diferencijacija može nadići asimilacijom lokalnih seoskih zajednica u opću nacionalnu kulturu. Obrebski smatra da u nadilaženju te diferencijacije mogu pomoći religija i obiteljske veze između dvije različite društvene skupine. Halpern smatra da Bićanić nije ništa izgubio što ne spominje ta dva faktora. Na osnovu onog što sam već ranije napisala o shvaćanju A. i S. Radića o »gospodi« i »narod« može se ponoviti da je za A. Radića i R. Bićanića problem nadilaženja te diferencijacije širi.

Podaci koje iznosi R. Bićanić u svojoj knjizi, o ekonomskim uvjetima života seljaka u pasivnim krajevima Hrvatske, Bosne i Hercegovine uspoređuje J. M. Halpern po težini s uvjetima života ljudi u suvremenim zemljama Latinske i Južne Amerike, a problem vode u kraškim predjelima komparira s problemima ljudi u Sahelu i na Rogu Afrike. Isto tako on uspoređuje uvjete života seljaka-radnika iz Hrvatske i Polezije prije II svj. rata s uvjetima života poljoprivrednih radnika i drvosječa na američkim farmama i u šumama. On upozorava da se prilikom tih komparacija mora biti oprezan, jer su te situacije uvjetovane različitim geografskim, povijesnim i društvenim uzrocima, ali se ipak pita da li one imaju neke zajedničke komponente. To pitanje on proširuje i na pitanje koliko se mogu iz komparacije rezultata istraživanja uvjeta života, društvene organizacije sela i njihovog razvoja, te seljačkih ideologija u različitim predindustrijskim društvima, uočiti i elementi koji i danas utječu na društveni razvoj zemalja, koje su odmakle u industrijskom razvoju, ali još uvijek imaju značajan procenat seljaštva ili seoskog stanovništva. To pitanje za njega je aktualno i za suvremeno jugoslavensko društvo u kome još uvijek preko pedeset posto stanovnika živi na selu (iako se svi ne bave poljoprivredom kao glavnim zanimanjem) i u kojoj većinu stanovnika gradova čine građani tek u prvoj generaciji.

Suprotnosti između grada i sela, agrikulture i industrije još uvijek postoje u suvremenom svijetu, konstatira J. M. Halpern, ali u razvijenim zemljama Zapada ne radi se više o tradicionalnoj agrikulturi zasnovanoj na fizičkom radu i klasičnoj industriji zasnovanoj na kapitalu, nego na modernoj agrikulturi i industriji baziranim na znanstvenim istraživanjima i razvoju. Danas se uviđa da je industrijski razvoj donio pored pozitivnih i niz negativnih posljedica, koje se mogu usporediti s negativnim efektima seoske zaostalosti, pa budućnost, zaključuje svoj pogovor J. M. Halpern, nije u dilemi agrikulture ili industrije, nego su potrebni i već se otvaraju novi putevi razvoja.

E. Murray Despalatović i J. M. Halpern su konstatairali zašto je knjiga R. Bićanića značajna za suvremene znanstvenike u Americi. Da još jednom ponovim, oni smatraju da je ona interesantna, prije svega, kao izvor direktnih informacija »iznutra« (sa seljačkog stanovišta) o životnim prilikama, posebno ekonomskim uvjetima, kao i o sistemu vrijednosti. Takvih podataka je malo u dosadašnjoj antropološkoj i tehnološkoj literaturi. Knjiga je zato interesantna za ekonomske povjesničare, antropologe i etnologe, kao i za sve koji se bave proučavanjem razvoja seljačkih društava i zajednica, kao i uopće zakonitostima društvenog razvoja.

Može se, na kraju, zaključiti da su predgovor E. M. Despalatović i J. M. Halperna vrlo koristan i korektan izvor informacija za američke čitaoce (rađen kompletno i na našoj najnovijoj literaturi), a isto tako i izvor novih ideja i kutova gledanja na knjigu, koja je davno izašla kod nas. Zato je ovaj moj prikaz i nastojanje da se barem donekle prikažu ta nova promatranja.

Mr Branka Boban

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 17

Z A G R E B

1984.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATIČKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 600 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859,1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SRH pod br. UP-547,2 — 84 — 1984

RADOVI 17

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor
Ivan Tolj

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANDRIĆ mr Jasna, Filozofski fakultet, Zagreb
ANTIĆ dr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija Krčka 1, Zagreb
ANTOLJAK dr Stjepan, Zajčeva 31, Zagreb
BERTOSA dr Miroslav, Karličeva 12, Pula
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet, Zagreb
GOLDSTEIN Ivo, Filozofski fakultet, Zagreb
JURIĆ Radomir, Arheološki muzej, Zadar
JURIŠIĆ Ivan, Rakusina 12, Zagreb
LUCIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, Palmira Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb
MIROŠEVIĆ mr Franko, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SHH, Zagreb
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
POPOVIĆ mr Štefanija, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
RAUKAR dr Tomislav, Filozofski fakultet, Zagreb
STANČIĆ dr Nikša, Filozofski fakultet, Zagreb
STRČIĆ dr Mirjana, Kumičićeva 42, Rijeka
SZABO dr Agneza, Muzej grada Zagreba
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
ZORIĆ Damir, Salopekova 18, Zagreb